

**PEDAGOGIK SHAXS SIFATLARINING SHAKLLANISHINING
PSIXOLOGIK ASOSLARI**

*Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
pedagogika kafedrası 1-kurs magistranti
Rahmatova E`zoza Fayzullo qizi*

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada pedagogik shaxsning kasbiy muhim sifatlari shakllanish jarayonining psixologik-pedagogik qonuniyatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotning dolzarbligi zamonaviy ta'lim tizimida pedagog shaxsiga qo'yilayotgan yuqori talablar, ta'lim sifati va samaradorligini oshirish zarurati bilan izohlanadi. Maqolada pedagogik shaxs tushunchasining mazmun-mohiyati, uning kasbiy muhim sifatlari tarkibi va tuzilmasi nazariy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, pedagogik faoliyat samaradorligini ta'minlovchi asosiy individual-psixologik xususiyatlar, jumladan, kommunikativlik, empatiya, refleksivlik, kreativlik, stressga bardoshlilik kabi sifatlarning o'rni asoslab berilgan.

Pedagog shaxsining kasbiy muhim sifatlari shakllanishi psixologik qonuniyatlarga asoslanadi. Bu jarayon shaxs rivojlanishi nazariyalari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, unda motivatsiya, ehtiyoj, faoliyat va refleksiya muhim o'rin tutadi.

Avvalo, pedagogik sifatlarning shakllanishi motivatsion soha bilan bevosita bog'liqdir. Shaxsda kasbga nisbatan ichki motivatsiya mavjud bo'lsa, u o'z ustida ishlashga, kasbiy sifatlarini rivojlantirishga intiladi. Aksincha, tashqi motivatsiya ustun bo'lgan hollarda sifatlarning yuzaki shakllanishi mumkin.

Ikkinchidan, faoliyat orqali rivojlanish qonuniyati muhim ahamiyatga ega. Pedagogik sifatlarning faqat nazariy bilimlar orqali emas, balki amaliy faoliyat — dars o'tish, o'quvchilar bilan ishlash, pedagogik vaziyatlarni hal etish jarayonida shakllanadi.

Uchinchidan, refleksiya jarayoni pedagog uchun muhim psixologik mexanizm hisoblanadi. Refleksiya orqali pedagog o'z faoliyatini tahlil qiladi, xatolarini anglaydi va o'zini rivojlantirish yo'llarini belgilaydi.

Shuningdek, pedagogik sifatlarning shakllanishida quyidagi psixologik omillar muhim rol o'ynaydi:

- shaxsning temperament va xarakter xususiyatlari;
- emotsional intellekt darajasi;
- o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalari;
- ijtimoiy muhit va muloqot tajribasi.

Ta'lim-tarbiya jarayonini to'g'ri, ilmiy asosda tashkil qilish uchun o'quvchilarning yosh xususiyatlarini bilish va shunga ko'ra bilimlarni o'zlashtirish jarayonini, ko'nikma va malakalarni, faol, mustaqil hamda ijobiy tafakkur jarayonlarini tarkib toptirishni yaxshi bilish lozim bo'ladi. O'tilgan materiallarni qanday yo'l bilan psixologik jihatdan samarali qilib mustahkamlash mumkin? O'quvchiga savolni qanday berish mumkin: umumiy qilibmi yoki konkret shakldami? Bir xil savollarni beraverish to'g'rimi? Yordamchi savollarning roli qanday? (Psixologiyada shu narsa ma'lumki, javob beriladigan savolning ifodalanishiga ham bog'liq bo'ladi). Bunday savollarning yechimini topish pedagogik psixologiya faning vazifalaridandir. Yosh davrlari pedagogik psixologiyasi har bir yosh davrining qaytarilmas individual psixologik xususiyatlarini, psixik va shaxs xususiyatlarini, shaxs sifatida o'zini ijtimoiy munosabatlarda namoyon qilishi, kasb tanlashi, muloqot jarayonida o'zining erk, huquq va majburiyatlariga intilishi kabi jihatlarni tadqiq etadi. Bilimlarning har bir sohasi o'ziga xos nomlanishga ega. Lekin ba'zi bir bilimlar sohasi bir necha nom bilan ham atalishi mumkin. Masalan, rivojlanish psixologiyasini boshqacha qilib, yosh psixologiyasi deb nomlanishi mumkin. Ammo bu yerda aynan bitta yoki bir-biriga mazmun jihatdan juda yaqin bo'lgan bilimlar sohasi ko'zda tutiladi va inson xulq-atvori, psixik rivojlanishning yosh xususiyatlari to'g'risida fikr yuritiladi. Rus psixologi R.S.Nemov asarlarida ular sinonim sifatida qo'llaniladi. 11 Yosh psixologiyasi – turli xil yosh davrlarining psixologik xususiyatlariga e'tibor beradi. Rivojlanish psixologiyasi – inson psixologiyasining yosh jihatdan qayta tuzilishi qonunlari haqidagi bilimlar sohasi hisoblanadi. Yosh va pedagogik psixologiyasini rivojlanishdan, rivojlanishni yosh xususiyatlaridan ajratib tasavvur qilib bo'lmaydi. Yosh va pedagogik psixologiyasi fanining bir qator muammolarini ajratib ko'rsatish mumkin. 1. Inson psixik xususiyatlari va xulq-atvori rivojlanishining organizm va muhitga bog'liqligi muammosi. 2. Insonning rivojlanishiga stixiyali ta'lim va tashkil etilgan ta'limning ta'siri muammosi. 3. Layoqat va qobiliyatlarning o'zaro munosabati muammosi. 1.3. Sharq mutafakkirlarining (Al-Farobiy, Abu Ali Ibn Sino, ibn Rashid va boshqalar) bola tarbiyasi haqidagi fikrlari J.Piaje maktabida psixik taraqqiyotiga yondashish Yuksak tafakkur namoyondalarining asarlarida bilim olishga keng o'rin berilgan bo'lib, o'tmishda ham, hozirda ham, qaerda ta'lim sohasiga e'tibor yuqori bo'lsa, o'sha yerda taraqqiyot doimo ilgarilab borganligi yaqqol ko'rinadi. Sharqning qomusiy olimlari asarlarida ta'lim-tarbiya, shaxs kamoloti borasidagi fikrlari bilan birga bilim egallash, ilm olish yo'llari xususida qator ilmiy ma'lumotlar keltiriladi. Jumladan, Imom al-Buxoriy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Burhoniddin Zarnujiy, Mahmud Koshg'ariy, Yusuf Xos Hojib, Umar Xayyom, Abu Hamid Gazzoliy, Alisher Navoiy, Muhammad Rizo Ogahiy, Abdulla Avloniy kabi olim va mutafakkirlarning asarlarida yuqoridagi muammolar yuzasidan atroflicha ma'lumotlar keltiriladi. Qomusiy olim Imom al-Buxoriy ham ilm

o‘rganishni yuqori darajaga qo‘yib, o‘z asarlarida quyidagi fikrlarni ilgari suradilar: “Kishi ilm bobida nafaqat o‘zidan yuqori yoki tengdoshlaridan, balki o‘zidan past bo‘lganlardan hadis olmaguncha, yetuk muhaddis bo‘la olmaydi”. Imom Buxoriy ushbu fikri bilan o‘quv faoliyatining ijobiy motivlari ustoz-muallim tomonidan shakllantirilishiga urg‘u beradi. Abu Nasr Forobiy esa ko‘plab asarlarida bilish masalasiga katta e‘tibor beradi. U bilishda ikki bosqichni - hissiy va aqliy bilishni farqlaydi hamda bilishda inson aqlining roliga ahamiyat beradi. Forobiy insonlarni ilmi bo‘lishga chaqirib, o‘quvchining ijtimoiy hayotda tutgan o‘rni va uning o‘ziga xos xususiyatlari to‘g‘risida ibratli g‘oyalarni ilgari surgan. U o‘quvchiga ta‘lim berish, uni ilmi qilish uchun o‘qituvchi tinmasdan mashaqqatli mehnat qilsagina o‘quvchi o‘qishga, ta‘lim olishga, bilimli bo‘lishga intilishi mumkinligini ta‘kidlaydi. O‘qituvchi o‘quvchiga bilim beraman desa, o‘quvchi oldida haqiqatgo‘y bo‘lishi kerak, o‘zi fahm-farosatli bo‘lib, or-nomusini qadrlashi lozim, shogirdlariga nisbatan adolatli bo‘lishi, ko‘zlagan maqsadiga erishishida qat‘iylik ko‘rsata bilishi va o‘rnak bo‘lmog‘i joiz, deya ta‘kidlaydi mutafakkir. Forobiy tushunishni, bilimning mohiyatini uqib, anglab olishni quruq yodlashdan ustun qo‘yadi, o‘quvchiga umumiy qonun-qoidalarni o‘zlashtirishni tavsiya etadi, chunki qonun - qoidalarni anglash, uning e‘tirofiga ko‘ra, juda katta ahamiyatga ega. Allomaning mulohazasiga binoan, har qanday o‘quvchi o‘z xatti-harakatidan xabardor bo‘lmog‘i, ya‘ni o‘zini anglagani, zamonaviy psixologiya fani terminologiyasiga ko‘ra, o‘zini refleksiya qilish ko‘nikmalariga ega bo‘lishi va shu sayi-harakatlari tufayli baxtga erisha oluvchi insonligini anglamog‘i lozimdir. Forobiy o‘quvchining shaxsiga xos qator fazilatlarga holisona sharh bergan olimdir. Qomusiy olim Abu Ali ibn Sinoning fikricha, inson tafakkuri, aqlining kuchi bir necha bosqichdan iborat. Aqliy kuchlar dastlab mutlaq tinch, sokin holatda bo‘ladi. Bolalardagi yozishni, o‘qishni o‘rganishdagi potensial kuchlar shunga misol bo‘la oladi. Abu Ali ibn Sino bu kuchlarni moddiy kuchlar deb nomlagan, ya‘ni mazkur kuchlarni tashqi motivlar deb tushunsa bo‘ladi. Sekinastalik bilan bu kuchlar harakatga aylanadi, bular mehnat quroli samarasidir, ya‘ni mehnat quroli orqali harakatga keladi va namoyon bo‘ladi. Bu holatni bola yozishni xohlab turibdi-yu, ammo yozish quroli bo‘lgan qalamning yo‘qligi bilan izohlash mumkin. Bu ikki kuchni Ibn Sino ro‘yobga chiqishi mumkin bo‘lgan kuch deb atagan. Nihoyat, uchinchi kuch esa irodaning yetishmasligi bilan tushuntirib beriladi. Ya‘ni shunday holatning kuchi bor, ammo uni ishlatishga, ruyobga chiqarishga bolada iroda yetishmaydi. Alloma nazarida, shu kabi uch holat bilan aql, bilim olish izohlanadi. “Tayr” asarida esa insonlarni do‘stlikka, bilim o‘rganishga chaqiradi. Ibn Sino "Xayy ibn Yaqzon" qissasida inson fe‘l-atvorini, ruhiyatini tushunish uchun mantiq ilmini o‘rganishga chorlaydi. Bu fan inson tafakkur doirasining kengayishiga katta yordam beradi. Insonlarning fe‘l-atvorini bilish uchun o‘qish, o‘tkir bo‘lish uchun farosat ilmidan xabardor bo‘lish kerak. Darhaqiqat, ilm o‘rganishga Forobiy musiqiy, falsafiy

ilm bilan da'vat etgan bo'lsa, ibn Sino mantiq ilmi orqali da'vat etgan. Abu Ali ibn Sino bolalarning o'qish, ta'lim olishlariga mas'uliyat bilan qarash tarafdorlaridan bo'lgan. U bola 6 yoshga yetgach muallimga bilim olish uchun topshirilishi mumkinligini aytib o'tadi. Hozirda ham bolalarning 6, 7 yoshdan boshlang'ich sinflarga qabul qilinishi ibn Sinoning o'sha davrdagi 13 g'oyalarning naqadar ahamiyatli ekanligidan dalolat beradi, zotan ushbu hol bolaning o'qishga bo'lgan muhabbatini kuchaytirishi mumkin. Uning fikricha, bolaga ta'lim asta-sekinlik bilan berilishi joiz. Uni birdaniga kitobga bog'lab qo'yimaslik lozim. Ibn Sino kishilarning yashashga qobil bo'lishi va bekorga jabr ko'rmasligi uchun ularga ehtiyot bo'lib ta'lim berish kerakligini uqtiradi. Ya'ni ularning o'qishga bo'lgan ijobiy motivlarini so'ndirmaslikka undaydi. O'quvchilarning o'qish faoliyatiga oid fikrlar qomusiy olim Abu Rayhon Beruniy asarlarida ham o'z aksini topgan. Uning fikriga ko'ra, bilim olish uchun o'quvchilarda avvalo intilish va qiziqish bo'lishi kerak. Darhaqiqat, nimanidir o'rganish, tadqiq qilish uchun insonda intilish, harakat va qiziqish bo'lmasa, u hech narsaga erisha olmaydi. Ilm olishning muhim yo'llaridan biri inson hammani o'ziga do'st tutishi va boshqa insonlarga ham yaxshilik qila olishi lozim. Olimning mazkur fikrlarini fan tilida o'quv faoliyatiga nisbatan ehtiyoj tug'ilsagina o'quv motivlari shakllantirilishi mumkin, deya talqin qilsa bo'ladi. Beruniy ilm olishda axloqiy poklikni yuqori o'ringa qo'yib, ta'lim va tarbiyani bir xil izchillikda olib borganlar komil inson darajasiga erishadilar, deydi. Beruniy o'qitish uchun muallim o'z malaka va bilimlarini doimo orttirib, zamonga moslashib borishi lozimligini uqtiradi. U kitob o'qish usullariga alohida e'tibor qaratadi. Kitoblarni shunchaki emas, fikrlab, kichik-kichik bo'limlarga bo'lib o'qish va umumlashtirib borish kerakligi haqida ma'lumotlar beradi. Beruniy o'qitishda faqat induktiv (umumiy xulosa) yo'li bilangina emas, balki deduktiv (juz'iy xulosa) yo'li bilan ham ish tutish lozimligini ta'kidlaydi, zotan bunday o'qishda tafakkur kengayib, bilimlar ortib boradi. Abu Rayhon Beruniy o'qituvchilar o'quvchining e'tiborini taqqoslash, qiyoslash kabi operatsiyalarga qaratishlari lozimligiga alohida ahamiyat beradi. Zotan, bugungi kunda ham ongli, ifodali, to'g'ri va tez o'qish hozirgi zamon o'quvchilarining savodli bo'lishlarini ta'minlovchi asosiy tarkibiy qismlardandir. Abu Rayhon Beruniy ilm olishda takrorlashga zo'r berib, yosh o'quvchilarni toliqtirib va zeriktirib qo'ymasdan, turli psixologik usullarni qo'llashni, shu orqali ularning tafakkurini boyitib, bilimlarini chuqurlashtira borishni ilgari surgan buyuk zotdir. Ya'ni o'qishga nisbatan bo'lgan qiziqishni so'ndirmaslik uchun bolalarning yoshiga xos psixologik xususiyatlar albatta inobatga olinishi kerakligini e'tirof etadi. Beruniyning tafakkur operatsiyalari - analiz, taqqoslash, umumlashtirish kabilarni shakllantirish orqali o'qishga qiziqish uyg'otish haqidagi fikrlari to hozirgi kungacha o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q. Sharqning boshqa bir yirik olimi Burhoniddin Zarnujjiy o'zining "O'quvchiga ta'lim yo'lida qo'llanma" kitobida: "O'qib o'rganish uchun eng yaxshi vaqt yoshlik davri, erta tong va qosh qoraygan payt.

Bilim oluvchi ana shu vaqtni samarali tashkil etishga odatlansin, bordi-yu, unga bir fan zerikarli bo'lsa, boshqasi bilan mashg'ul bo'lsin", - deya ta'lim beradi. "Ta'limul – mutaallim" nomli kitobida bo'lsa ta'limning uzviylik prinsipini e'tirof etadi. XI asrda yashab ijod etgan Mahmud Qoshg'ariy ham o'zining "Devonu lug'atit turk" asarida insonlarni bilim olishga da'vat etgan. Asardagi: "Ey o'g'lim, mendan o'git, nasihat ol, odobli va tarbiyali bo'lishga tirish, toki el ichida zo'r olim bo'lib tanil va ular orasida odob va ilm tarqat" yoki "Ilm, hikmat o'rgan, o'rganishda havoyilik va takabburlik qilma, hech narsa o'rganmasdan, o'zini bilimdon ko'rsatib maqtangan kishi imtihon vaqtida uyaladi, achinadi" kabi fikrlari buning yorqin misolidir. O'rta Osiyoning yana bir buyuk mutafakkiri Yusuf Xos Hojib ham o'z ijodida bilimni yuksak baholaydi. Alloma bilimni boylik, kiyim, yemish kabi narsa-hodisalarga qiyoslaydi. Bilim va bilimdonlikni his eta olmoq, uni tushunmoq darkorligi, bilimdon bo'lishning tarbiya bilan chambarchas bog'liqligi, bola qanchalik erta tarbiya qilinsa, bilim olishga ishtiyoqi ortishi haqida yozadi. O'quvchining psixologik xususiyatlari va shaxsiy fazilatlariga oid mulohazalar qomusiy olim Umar Xayyom asarlarida chuqur yoritib berilgan. Umar Xayyomning fikricha, o'quvchilar o'qituvchidan olgan bilimlari bilan cheklanib qolmasdan, hayotda bo'layotgan voqea-hodisalarni o'rganish va kuzatish, amaliyot davomida bilim, ko'nikma hamda malakalarini har xil usullarda ko'p martalab takrorlab borish jarayonida egallaydilar, ya'ni olim ta'limdagi predmet bilan hayot uzviy aloqadorligi prinsipini ilgari suradi. Uning fikricha, ta'limni amaliyot bilan uzviy ravishda bog'lagan holda o'quvchilarda mustaqil tafakkurni shakllantirib borish zarur. Buning uchun u "Sen osongina o'ylayapsan", "Ko'p o'ylab, maqsadga erishish mumkin", "Bir oz o'ylagandan keyin, tushunib olasan" kabi so'zlarni ishlatish orqali, o'quvchilarni mulohaza qilishga undash va sekin-astalik bilan o'qishga bo'lgan ishtiyoqlarini oshirish mumkin, deb ta'kidlaydi. Inson hayotida ilm va amaliyotning birligi haqida Abu Hamid G'azzoliy ham fikr bildirgan edi. Darhaqiqat, inson olgan nazariy bilimlarini amaliyotda qo'llay borishi kerak deb o'ylaymiz, chunki bilim va ilmgina emas, balki fan va tajriba yutuqlarini amalda qo'llay bilish ham insoniy hislatlardan biridir. Buyuk mutafakkir va alloma Alisher Navoiy inson tafakkuri, aqli-farosati hamda ilmni yuksak qadrlagan. U: "Bilim va donishmandlik insonning bezagidir",- deb yozadi. Alisher Navoiy bolalarga kichik yoshligidanoq bilim, ma'lumot va tarbiya berish kerakligini aytib, ibn Sino kabi, 6 yoshdan muallim qo'lga topshirish kerakligini ta'kidlaydi. Iste'dodli shoir va tarjimon, tarixchi Muhammad Rizo Ogahiy asarlarida inson bekamu ko'st kamolga yetishishi uchun yoshlikdan ilm va kasb-hunar 15 egallashi shart ekanligini aytib o'tadi. Uning fikricha, ilm-ma'rifat insonning ma'naviy kamolotida va jamiyat taraqqiyotida kuchli vositadir. Ilm inson aqlini boyitadi. Ogahiy ilmni ko'proq xalq o'yinlari orqali yetkazib berish uchun harakat qiladi, chunki bu narsa ijobiy o'quv motivini shakllantirishga xizmat qiladi. Xalq o'yinlari, aslida psixologik o'yinlar hisoblanadi. Bu vaqtda bola ham ta'lim oladi,

ham shakllanadi. XX asr boshlarida O‘zbekistonning ijtimoiy-siyosiy hayotida pedagogik fikrlar rivojida yetakchi rol o‘ynagan olimlardan biri Abdulla Avloniydir. Abdulla Avloniyning fikriga ko‘ra, ilm insonlarning madori, hayoti, rahbari, ne‘matidir. Ilm o‘rganmoq, olim bo‘lmoq uchun maktabga kirmoq, muallimdan ta‘lim olmoq lozimligini u qayta-qayta ta‘kidlaydi. Ma‘rifatparvar alloma Avloniy inson ma‘naviy kamolotining yo‘llari ustida to‘xtalib o‘tadi. Ilm dunyoning izzati, oxiratning sharofatidir. Ilm inson uchun g‘oyat muqaddas bir fazilatdir. Zeroki, ilm bizga o‘z ahvolimizni, harakatimizni oyna kabi ko‘rsatur, zehnimizni, fikrimizni qilich kabi o‘tkir qilur, ilmsiz odam mevasiz daraxt kabidir, deb ta‘kidlab o‘tadi. U ilmning nazariy ahamiyatini ko‘rsatibgina qolmasdan, balki uning amaliy faoliyat uchun hayotiy zaruriyat ekanligini ham ta‘kidlab o‘tadi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

Normativ-huquqiy hujjatlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2023.
2. “Ta‘lim to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni. – T., 2020.
3. “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”. – T., 1997.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta‘lim sohasiga oid farmon va qarorlari.

O‘zbek olimlari asarlari:

5. Ishmuhamedov R.J. Ta‘limda innovatsion texnologiyalar. – T.: Fan, 2019.
6. Yo‘ldoshev J.G‘. Pedagogika asoslari. – T.: O‘qituvchi, 2018.
7. Qodirov B.R. Ta‘lim jarayonini boshqarish. – T.: Fan va texnologiya, 2020.
8. Nishonova Z.T. Pedagogik mahorat. – T.: O‘qituvchi, 2017.
9. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalar. – T.: Fan, 2016.
10. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – T.,